

39. Там само. – Арк. 115-115 зв.
40. Там само. – Ф. 1131. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 8.
41. ЦДАВО. – Ф. 1131. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 5.
42. ЦДАВО. – Ф. 1131. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 126.
43. ЦДАВО. – Ф. 3689. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 133.
44. Там само. – Арк. 119.

Summary

In the article protect of monument activity of Pylip Vasyl Klimenko is examined on Podilly, his participating in activity of protect of monument organizations, role in the maintainance of the archived inheritance.

Key words: *protect of monument, Podillya, P. V. Klimenko, Department of guard of protect of monument antiquity and art, Ukrainian Revolution.*

Одержано 5 жовтня 2012 р.

УДК: 94(477.43).084

М.П. Олійник

ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ 1923 РОКУ НА ПОДІЛЛІ

У статті досліджуються хід, особливості та результати реформування повітово-волосної ланки адміністративно-територіального устрою Подільської губернії.

Ключові слова: *реформа, районування, повіт, волость, округа, район.*

Розвиток незалежної України потребує корінної реформи її адміністративно-територіального устрою, який відповідав би природі демократичної держави. Свідченням цього є діяльність численних комісій, створюваних чи не кожним Кабінетом Міністрів України. Результатом їхньої діяльності стала розробка «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р.», затвердженої постановою уряду в 2006 році. У ній, поряд з іншими пріоритетами, ставилося завдання проведення адміністративно-територіальної реформи¹. Доцільність такої реформи обґрунтовують в своїх публікаціях А. Ткачук, А. Павлюк² та інші. Детальний її план запропонував Ю. Гануцак³. Попри те, що зазначена реформа все відкладається доцільним є вивчення досвіду проведення адміністративно-територіальних реформ на теренах України в попередні часи. Особливо варта уваги наймасштабніша з проведених у ХХ столітті реформа 1923 року, внаслідок якої стару адміністративно-територіальну систему губернія – повіт – волость замінили модернішою: губернія – округа – район. Зазначене питання стало об'єктом наукового вивчення Я. Верменич, Л. Гуцало, В. Слабенко-Ванжули, О. Сагач, В. Шабельнікова та інших⁴. Значно менше уваги надається дослідженню реалізації даної реформи в регіонах. Серед небага-

трьох публікацій, в яких аналізується цей аспект, доцільно виділити статті М. Корінного, А. Михненко та П. Слободянюка⁵.

Метою даної статті є аналіз здійснення особливостей та результатів реформи адміністративно-територіального устрою 1923 р. в Подільській губернії.

Ідея «перекроювання донині існуючих адміністративно-територіальних одиниць» була породжена «Жовтневою Революцією, яка проходила під гаслом «Вся влада Радам»⁶. Серед причин реформування називалися «обширність територій, їх нерівномірність, невдале розташування центрів, неспівпадіння адміністративних центрів з економічними»⁷. Офіційною метою реформи (яке в тодішніх документах отримало назву «районування» – М.О.) було «спрощення, наближення державного апарату до населення і здешевлення останнього, як того вимагають інтереси трудової республіки»⁸. Як зазначав голова Держплану УСРР в 1923-1924 рр. Г. Ф. Гринько: «Первісний поштовх і формулювання радянської ідеї районування були дані Держпланом РРФСР, який виступив з проектом поділу всієї Федерації на низку економічних районів»⁹. Проте під час боротьби за владу Рад в Україні впродовж 1918-1921 років більшовикам було не до розробки теоретичних засад проведення районування. Лише з переходом до «господарського будівництва виникла можливість поставити питання по всій його широті і намітити генеральний план створення нових економічних районів і перегляду під цим кутом зору адміністративної системи»¹⁰.

Поки такий «генеральний план» розроблявся, то, керуючись «основними положеннями» щодо районування, які були затверджені на початку 1921 р. II сесією Всеросійського центрального виконавчого комітету (ВЦВК) 8-го скликання і передбачали, що «встановлення нового, адміністративно-господарського районування є невідкладним»¹¹, було створено п'ять нових повітів у Волинській, Запорізькій і Чернігівській губерніях, ліквідовано повіт в Одеській губернії. На Поділлі першим кроком на шляху до практичного проведення зазначеної реформи було створення 17 липня 1921 року Жмеринського повіту в складі 12 волостей, переданих йому із Вінницького, Могилівського та Ямпільського повітів¹².

Відтак у проведенні районування виникла пауза, зумовлена тим, що Адміністративна комісія при ВЦВК, створена в лютому 1920 р., нарешті розробили довгоочікуваний «генеральний план». Ним пропонувалося поділити Україну на два або три економічних райони з підпорядкуванням їх центру, тобто Москві. Оскільки при цьому «за урядом республіки залишаються величезні завдання політичного та культурного характеру, які не витікають з регулятивної господарської ідеї кожної з проєктованих областей окремо і які можуть бути поставлені й вирішені лише в Українській республіці в цілому», то Держплан УСРР «виходячи з доказів про економічну єдність» України, виступив проти зазначеного плану¹³. Саме тому постановою ВУЦВК від 1 лютого 1922 року «Про впорядкування і прискорення робіт з адміністративно-територіального поділу УСРР» на Народний Комісаріат

Внутрішніх Справ (НКВС) покладалася обов'язок розробити детальний план районування України, виходячи з наукових критеріїв, господарських особливостей і економічного тяжіння територій¹⁴.

В його основу було покладено ідею «дрібного районування», суть якої полягала в тому, що «від сільської одиниці до українського уряду повинно бути три, а не чотири адміністративно-господарських інстанції», а сама УСРР розглядалася як цілісний державний організм¹⁵. І, хоч Москва наполягала, що «районування не може бути здійснене в ударному порядку, шляхом механічного територіального перекроювання; воно не може бути вирішене поспіхом, кавалерійським наскоком»¹⁶, 3-я сесія ВУЦВК VI скликання 25 жовтня 1922 року, ухваливши постанову «Про адміністративно-територіальний поділ УСРР та про спрощення Радянського апарату», започаткувала проведення масштабного районування в Україні¹⁷. Для цього передбачалися «грунтовні засади адміністративно-територіального поділу УСРР, трьохступнева система адміністративно-територіального поділу» визнавалася «досконалішою, але зважаючи на політичні та технічні умови, що перешкоджають негайному переведенню реформи, переводити її в порядку повільності»¹⁸. Розробка проекту нового адміністративно-територіального устрою мала бути подана «на затвердження ВУЦВК не пізніше 1-го січня 1923-го року»¹⁹. Для проведення практичної роботи з районування рішенням ВУЦВК створювалися Центральна, губернські та повітові адміністративно-територіальні комісії²⁰.

На Поділлі районування було проведено в чотири етапи: перший – підготовчий, другий – створення округ на базі повітів, третій – формування районів на основі волостей, четвертий – районування сільрад.

На підготовчому етапі, з огляду на «нестійку позицію центру з питань районування і страждаючи від відсутності чітких вказівок з центру»²¹ та з метою кращої підготовки до проведення районування, ще в липні 1922 р. було створено «Комісію Губекономради по Районуванню Подільської губернії» та групу експертів на чолі з професором О. Ярошевичем²². Після створення Подільської губернської адміністративно-територіальної комісії (ГАТК), ця група була переведена до її складу. Це дозволило якісно проаналізувати всі сфери економічного, культурного, демографічного та інших аспектів життєдіяльності волостей, повітів і губернії загалом. Зокрема, було звернуто увагу на те, що в післяреволюційний період стихійно відбулися зміни в адміністративно-територіальному устрої. Як наслідок, «у деяких випадках створилися маломірні утворення, адміністративні центри опинилися в слабкому зв'язку з територіями й не були пристосовані до розміщення повітових установ, території виявилися інколи потворної форми»²³. Зазначалося, що склалася вкрай ненормальна ситуація коли чисельність населення найменших волостей була 6-8 тисяч, тоді як найбільших – понад 30 тисяч²⁴.

Експертна група, за підтримки губвиконкому, організувала проведення ретельного картографування, поглиблене вивчення земельних ресурсів

населених пунктів, уточнила їхні межі, з'ясувала економічні можливості та тяжіння поселень тощо. Крім того, було звернуто увагу на виправлення меж губернії та економічну особливість прикордонних територій²⁵. Пропозиції щодо виправлення меж Подільської губернії, які ґрунтувалися на тяжінні цих територій до промислових, торгових, адміністративних і залізничних центрів, були запропоновані ще 21 серпня 1922 р. на другому засіданні Комісії Губекономради із районування Подільської губернії²⁶. Вже до жовтня 1922 р. Комісія розробила проект нового районування. Він був результатом «довгої і ретельної розробки отриманих з місць матеріалів і ґрунтувався на детальному вивченню місцевих особливостей і наукових даних, які були в комісії»²⁷. При цьому вона керувалася наступним: «1. Щодо своїх природних умов Подільська губ. не являє різких контрастів, оскільки вона примикає до однієї лише області, тобто лісостепу... 2. Щодо організації сільського господарства Подільська губернія, після відрахування з її складу Балтського повіту, також на має різких відмінностей... 3. Промисловість Подільської губернії характеризується розсіюванням її в сільських місцевостях внаслідок її зв'язку з сільським господарством. Так і бурякоцукрова, винокурна і борошномельна галузі промисловості. Все ж є і центри певної концентрації промисловості, як м.м. Вінниця, Проскурів, Могилів-Под., Бершадь, ст. Гнівань. 4. Подільська губ. має значну кількість більше чи менше розвинутих торгово-промислових пунктів. Тут нараховується 20 міст, 106 містечок, 91 станційний пункт. Всі ці пункти мають зв'язуюче значення для населення та господарського життя в певних околицях. Деякі ж пункти мають більш широке розподільче значення, як Вінниця, Проскурів, Кам'янець-Под., Бар, Хмільник, Тульчин, Бершадь. 5. Шляхами сполучень Подільська губ. обладнана відносно стерпно, оскільки володіє 1/ розгалуженою мережею залізниць... загальною протяжністю 1140 верст, 2/ судноплавною рікою Дністер на протязі біля 425 в. і 3/ дорогами з кам'яним одягом на протязі 679 верст не кажучи вже про ґрунтові дороги, загальною протяжністю до 15 тис. верст. 6. По загальній кількості населення (2,7 міл.) Подільська губ. займає помітне, а по щільності населення (91 д. на кв. версту) – перше місце в Республіці. Проте не на всій території губернії спостерігається однакова щільність. Поряд з досить ущільненими п.п., як Кам'янецький, Проскурівський, Могилівський і Вінницький п.п., із понад 100 чоловік на 1 кв. версту, в Літинському спостерігається 78 душ, тобто на 1/4 менше. Також потрібно відмітити, що в західній частині розмір сільських поселень менший, ніж у східній. 7. Щодо національного складу населення не встановлюється різниці для окремих місцевостей. Біля 4/5 населення припадає на частку українців, трохи менше 1/7 – євреїв, решта розподіляється між великоросами, поляками, молдаванами тощо. Різномірний склад населення в міських поселеннях, сільські ж – суцільно складається з українців»²⁸.

У своєму плані Подільська ГАТК запропонувала замість існуючих дванадцяти організувати вісім нових повітів²⁹. Документ було подано на

затвердження уряду. Однак саме в цей час відбулася 3-я сесія ВУЦВК VI скликання 25 жовтня 1922 року, яка вже згадуваною нами постановою «Про адміністративно-територіальний поділ УСРР...» встановила чисельність населення для сільської ради «не менше 1.000 людей; радянської волосної одиниці (району) – від 25.000 до 40.000 людей та повітової (окружної) одиниці від 400.000 до 600.000 людей»³⁰. Відтак експертна комісія при Центральній адміністративно-територіальній комісії (ЦАТК), а згодом і сама ЦАТК, відзначивши «вельми серйозні наукові та політичні мотиви», «повну уважність і ставлення до справи, обґрунтованість принципів, покладених в основу проекту», вказали на його невідповідність принципам, встановленим 3-ю сесією ВУЦВК, і запропонували «розробити новий варіант поділу Поділля на 6 повітів»³¹. Разом з тим було підтримано пропозиції ГАТК щодо «округлення меж губернії, яке виражалось в прирізці до неї 2-х волостей Одеської губ., 4 – Київської, і 2 – Волинської, з одного боку, а з іншого в передачі Київській та Волинській губерніям частей 4-х волостей Подільської губернії»³².

Суть зауважень ЦАТК Подільська ГАТК розглянула вже 9 листопада 1922 р. Заслухавши пропозиції керівників проекту районування губернії, голови губземвідділу Демченка та проф. О. Ярошевича, комісія ухвалила завдання підготувати оновлений варіант плану районування до 27 грудня 1922 р. До цього часу планувалося провести пленум губвиконкому³³. Після затвердження пленумом, новий варіант плану 6 січня 1923 р. затвердила ЦАТК³⁴.

Після цього розпочався другий етап районування – організація шести округ. Першим кроком стала реорганізація 13 січня 1923 р. ГАТК у «Комісію по проведенню в життя нового адміністративно-територіального поділу Подільської губернії» (оновлена ГАТК)³⁵. Зазначимо, що в січні 1923 р. сам термін «округа» вживався мало. Домінував термін «повіт», що відбивало відставання теоретичного осмислення процесу районування від темпів його проведення. Сама ж підготовча робота проводилася в двох напрямках: організаційному та пропагандистському.

Початок організаційної роботи дав циркуляр Губвиконкому від 26 січня 1923 р. У ньому встановлювалися «повітові (окружні) центри та повіти (округи) в складі нищепоіменований міст і існуючих волостей:

- а) Вінницький повіт з повітовим центром в м. Вінниці, із складу – Вінницького, частин Літинського, Брацлавського, Жмеринського, та Ямпільського повітів з містами – Літином, Хмільником, Жмеринкою, Сальницею...
- б) Проскурівський повіт з повітовим центром в місті Проскурові утворити зі складу Проскурівського, частин Літинського, Кам'янець-Подільського, Летичівського і Жмеринського повітів з містами: Летичів і Деражня...
- в) Кам'янець-Подільський повіт з повітовим центром у м. Кам'янець-Подільський створити із складу частин Кам'янецького, Ушицького, Летичівського і Проскурівського повітів з містами: Стара Ушиця і Н.Ушиця...

г) Могилівський повіт з повітовим центром у м. Могилеві утворити зі складу Могилівського та частин Ямпільського, Жмеринського і Ушицького повітів з містами: Ямполем, Баром, Вербівцем... д) Тульчинський повіт з повітовим центром в м. Тульчині створити зі складу частин Брацлавського, Ямпільського та Ольгопільського повітів з містами – Брацлавом і Томашполем... е) Гайсинський повіт з повітовим центром в м. Гайсині створити зі складу Гайсинського, частин Ольгопільського і Брацлавського повітів з містами Ольгополем і Бершаддю...» Губернський центр встановлювався у Вінниці³⁶.

Одночасно з утворенням нових повітів (округ) ліквідовувалися «Літинський, Летичівський, Ушицький, Ямпільський, Жмеринський та Ольгопільський повіти»³⁷. Для проведення даної роботи створювалися шість повітових ліквідаційних комісій (ліквідкомісії) в складі представника губвиконкому та членів комісії від повітвиконкомів повітів, якого ліквідовували та до якого переходили відповідні території. Необхідно звернути увагу на те, що ці комісії, як правило, базувалися в найбільших містах. Зокрема, Літинська – в Хмільнику, Летичівська – в Деражні, Ямпільська – в Томашполі, Ольгопільська – в Бершаді. Лише Новоушицька та Жмеринська ліквідкомісії розташовувалися в колишніх повітових центрах. З метою якісного проведення ліквідаційних робіт губвиконком 3 лютого затвердив детальну «Інструкцію про порядок передачі справ і майна повітів, які ліквідуються по окремих відомствах і установах». Зазначимо, що термін «округа» в ньому не вживався. В інструкції, зокрема, передбачалося створення при кожній повітовій ліквідкомісії галузевих технічних комісій³⁸.

Особливо ретельно регламентувався порядок ліквідації структур органів Державного політичного управління (ДПУ) через власні ліквідкомісії. Зокрема передбачалося, що Проскурівське повітвідділення використовуватиме особовий склад Летичівського повітуповноваженого, Могилівський – Жмеринського, Кам'янецьке – Новоушицького, Брацлавський (двома сторінками раніше вказувалося, що тепер Брацлавський повіт отримав назву «Тульчинський» – М.О.) – Ямпільського, Гайсинське – Ольгопільського. Літинський повітуповноважений мав ліквідувати справи та майно на місці. Після реорганізації мали залишитися «такі повітові органи ДПУ: Могилівське, Кам'янецьке і Проскурівське повітвідділення із штатом гласних – 30 осіб кожна. Гайсинське і Брацлавське повітвідділення із штатом – 18 осіб кожна. Прикордонні пости із штатом – 184 загальною цифрою»³⁹.

Важливим кроком було затвердження 29 січня 1923 р. проекту штатів виконавчого комітету округи та його відділів загальною чисельністю 315 осіб⁴⁰.

Паралельно з організаційною роботою проводилася пропагандистська. Були підготовлені «Тези для доповіді на волосних безпартійних конференціях по новому адміністративно-територіальному поділі Поділля». В них наголошувалося на необхідності проведення районування з огляду на необхідність скорочення адміністративного апарату та потребу якісного підбо-

ру службовців. Підкреслювалося, що реформа проводиться на принципах географічно-економічної однорідності, цілісності та культурно-економічних зв'язків. Зверталася увага на те, що в розробці проекту районування брали участь економісти, статистики, географи, спеціалісти із адміністративного права, картографи Крім того, наголошувалося, що губернії зберігаються лише до того часу, поки не зміцніють округи⁴¹.

Аргументи виявилися переконливими. Більшість із проведених у січні 1923 р. таких конференцій схвалили проведення районування. Так, позапартійна конференція Циківської волості Кам'янецького повіту 9 січня ухвалила резолюцію: «Політику Радвлади о перерайонуванню Губерний и волостей найшли правильною і доцільною в інтересах робітників і селян, а тому просить відповідних інституцій провести цю політику в життя якомога скорше»⁴².

Процес ліквідації повітів та створення шести округ був проведений у стислий термін – з 6 по 18 лютого 1923 р. В повітах, які підлягали ліквідації, ліквідаційні комісії здійснили величезну роботу з інвентаризації не лише майна повітвиконкомів, а й усіх установ повіту, аж до лікарень і шкіл. Потім усе майно та справи згідно з описами за актами передавалися представникам округ⁴³. Серйозною проблемою на цьому етапі районування була ліквідація заборгованості із заробітної плати. Вона складала:

Таблиця 1⁴⁴

Назва повіту	Розмір боргу (карбованців)
Літинський	136015
Летичівський	126236
Ушицький	71023
Ямпільський	1343037
Жмеринський	16452536
Ольгопільський	287790
Загалом по губернії	18416637

Погашення заборгованості було частково здійснено шляхом перерахунку коштів губвиконкомом, а частково перенесено на майбутнє⁴⁵.

На даному етапі районування було здійснено обмін територіями з сусідніми губерніями в рамках «вирівнювання меж». Загалом цей процес проходив узгоджено. Зловживання були виявлені а) «при ліквідації кол. Брацлавського повіту Тульчинський окрвиконком незаконно вивіз із волостей, які мали відійти до Вінницької округи належне їм майно, про що справу передано в прокуратуру 15 березня ц.р.»⁴⁶, б) при прийомі волостей з Київської губернії. Коли вповноважений Подільської губернії Смедкою 11 березня 1923 р. прибув до м. Старі Прилуки, Бердичівської округи з ме-

тою прийняття відповідної волості до складу Вінницької округи, то голова Бердичівського повітвиконкому Кудрін відмовився прибути для передачі справ, посилаючись на відсутність вказівок з центру. Справжня причина полягала в тому, що «розформований агро-центр, місцева агрошкола закрита, все майно їх вивезено, розкрадаються меблі та оснащення установ, вивезено телефонне майно, забрані медикаменти та майно з місцевої лікарні, продаються на знесення будови тощо, волосередки (КП(б)У та комсомолу – М.О.) розпущені, кращі працівники відкликані в Бердичів, і таким чином весь волосний апарат фактично зруйнований і його доведеться відновлювати знову⁴⁷. Подільський губвиконком змушений був звертатися до Київського губвиконкому, НКВС та ВУЦВК з проханням вжити відповідних заходів, щоб покарати винних у «злочинній діяльності»⁴⁸.

Підбиваючи підсумки організації округ, голова Подільського губвиконкому Порайко та завідувач відділу управління Петровський звернулися до подолян з листом, у якому високо оцінили проведену роботу. Разом з тим вони вказали на те, що «ліквідація повітів мала цілий ряд дефектів, з яких основними є фіксування уваги на дрібницях, на дрібних питаннях, що безперечно викликало низку суперечок у ліквідкомісіях між представниками різних округ, не зовсім вірний розподіл кредитів, не вповні бережливе ставлення до державного майна, яке проявилось в продажу друкарських машинок з метою ліквідації, ліквідаційна гарячка, яка викликала неорганізованість і нерозторопність в ліквідації і, нарешті, не зовсім точну звітність по ліквідації»⁴⁹. Звернуто увагу на необхідності уникнення цих помилок та недоліків при проведенні наступного етапу реформи – районуванню волостей.

Офіційно другим етапом роботи з районування Подільської губернії завершила постанову ВУЦВК від 7 березня 1923 року «Про адміністративно-територіальний поділ Подільської губернії». Вона затвердила створення шести округ: 1) Вінницької у складі 18 районів, 2) Гайсинської – 14, 3) Кам'янецької – 17, 4) Могилів-Подільської – 15, 5) Проскурівської – 16, 6) Тульчинської – 13 районів⁵⁰.

Третій етап – районування волостей і створення районів – розпочала оновлена ГАТК, затвердивши на своєму засіданні 24 лютого 1923 р. проект волосного районування. В його основу було покладено експертний висновок за підписом професора Ярошевича. Експерти вважали, що «механічне поділення волостей без їх подрібнення, згідно директив Укрдержплану та ЦАТК, після значних картографічних робіт, проведених Подільською ГАТК по волосному поділу губернії видається недоцільним саме для Подільської губернії», оскільки нове об'єднання не забезпечить економічної рівності, буде мало життєвим, не симетричним тощо. Вони запропонували при створенні нових волостей (районів) за потреби дробити існуючі волості таким чином, щоб нові утворення організовувалися навколо культурно-економічних центрів⁵¹, а саме:

Таблиця 2⁵²

№ з/п	Населений пункт	кількість	відсотків
а)	В містах	19	38%
	У великих містечках	15	
	В середніх містечках	49	51%
	В селах	10	11%
	Разом	89	100%
б)	При цукро заводах	20	22%
в)	При залізничних станц.	23	32%
г)	При шосейних дорогах магістрального чи під'їзного значення	33	37%

Відтак, затверджений проект передбачав на базі 143 волостей (а з урахуванням волостей, приєднаних від інших губерній 150) створити 93 нові волості. Розпочати відповідну роботу передбачалося 10 березня, провівши перед тим «пробну ліквідацію волостей Вінницької округи»⁵³. Однак через технічні причини, малі потужності друкарні, фактична ліквідація розпочалася лише 21 березня й завершилася на початку квітня. Ще йшла ліквідація волостей, а вже було скликано голів сільських рад для проведення пленумів нових волостей (районів) з метою створення їх виконавчих комітетів. На цих пленумах обов'язково мали бути присутні представники окрвиконкомів⁵⁴.

Проведення робіт регламентувала «Інструкція по проведенню в життя волосного районування Подільської губернії». Відповідальність за районування волостей покладалася на окрвиконкоми. Також створювалася окружні ліквідаційні комісії, які здійснювали контроль і загальне керівництво. Крім того, призначалися спеціальні вповноважені окружних виконкомів – не менше одного на дві волості. Тому на рівні волості ліквідаційні комітети організовували лише технічні комісії в складі представника старого виконкому, секретаря та статиста. Всі справи ліквідованих волостей поділили на дві категорії: 1) податкові й фінансові, які передавалися в першу чергу; 2) решту⁵⁵.

Важливим елементом цього етапу районування був поділ нових волостей (районів) на три категорії: «волості з кількістю жителів у волосному центрі до 6.000 відносяться до 1-ї категорії, волості з кількістю жителів у волосному центрі до 12.000 чол. до другої категорії і волості понад – 12.000 чол. відносяться до 3-ї категорії. У волосних виконкомах, віднесених до 2-ї категорії, утворюється посада заступника голови виконкому, до обов'язків якого відноситься завідування міською частиною, на допомогу йому дається один справовиконавець по міській частині. У волвиконкомах, віднесених до 3-ї категорії, утворюється також посада зам. голови волвиконкому і на допо-

могу йому дається секретар і 1 справовиконавець для завідування міською частиною»⁵⁶.

Загалом районування волостей, як зазначалось у звіті про роботу оновленої ГАТК, пройшло безболісно, без ускладнень і протестів населення. Було лише біля «30 клопотань з пропозиціями про перенесення того чи іншого села з одного в інший район»⁵⁷. Поширювалися також чутки про перенесення того чи іншого окружного центру, зокрема – з Кам'янця-Подільського до Проскурова чи Вінниці. Вони були настільки масовими, що голова окрвиконкому Макарів навіть видав наказ № 97 від 8 серпня 1923 р., у якому погрожував притягненням до суду за поширення цих чуток⁵⁸.

Оцінюючи пророблену роботу з районування волостей по Україні, Г.Ф. Гринько підкреслив: «Лише одна Подільська губернія провела генеральний переділ всіх старих волостей і сформувала райони, не рахуючись з колишніми волосними межами»⁵⁹.

На завершальному етапі – районуванні сільрад – було поставлено мету скоротити кількість сільрад через їхнє укрупнення. Оновлена ГАТК вважала за доцільне щоб «навантаження на сільраду у західній і північній частині губернії до – 4.000 жителів з радіусом в 3 версти, для Південно-Східної частини губернії – до 6.000 жителів з радіусом – в 5 верст»⁶⁰.

Зазначимо, що ще у березні 1923 р. з метою планомірного проведення районування сільрад, оновлена ГАТК розробила районні списки кожної округи. Райони їх опрацювали й повернули до округ. Окрвиконкоми зі своїми пропозиціями передали списки для затвердження губвідуправу. Той знову їх розглянув на засіданні оновленої ГАТК і передав на затвердження президії губвиконкому⁶¹.

Безпосередньо процес реформування сільрад відбувався «з 7 травня по 10 червня»⁶². Остаточні підсумки районування сільрад оновлена ГАТК подала в наступній таблиці:

Таблиця 3⁶³

Округи	Кількість сільрад		На скільки відсотків скорочено сільрад	Кільк. рад, де не дотримано норми	Кільк. рад, де норму дотримано	Примітка
	до районування	після районування				
Вінницька	479	221	54	12	209	
Проскурівська	424	230	46	17	213	
Кам'янецька	444	237	47	24	213	
Могилівська	301	198	35	22	176	
Тульчинська	252	152	32	10	142	
Гайсинська	221	168	24	9	159	
Разом по губернії	2121	1206	43	94	1112	

При виявленні порушень затвердженого плану губвиконком вимагав негайно їх усунути. Зокрема, він звернув увагу Могилівського окрвиконкому на «неприпустимість розділення великих містечок на два райони (містечко Чернівці – Чернівецький район), виділення містечкових центрів у безпосереднє підпорядкування району (Мурафа та Шаргород), незрозумілий і необґрунтований поділ міста Бару на 4 райони, об'єднання сіл, які можуть бути самостійними сільрадами з радіусом понад норму в 5 верст (село Миронівка і Гордіївка Ямпільського району), часткове перенесення меж районів і навіть їх перейменування (Могилівський район перенесено в містечко Яругу й перейменовано в «Яругський»)⁶⁴.

Одночасно з укрупненням сільрад проводилася кампанія з їхнього зміцнення. На думку президії Подільського губвиконкому, насамперед, необхідно було підвищити заробітну плату працівникам сільрад і райвиконкомів⁶⁵. Проте справжню мету проведеного районування відбиває «Інструкція по проведенню зміцнення сільрад» Тульчинського окрпарткому та окрвиконкому. В ній прямо й чітко говорилося, що вона повинна: «1) Ставити за мету посилення комуністичного впливу в сільрадах, для чого є необхідним у селах, де є осередки, а також у волосних центрах мати головою сільрад комуністів, зобов'язавши осередки виділити таких. А також виділити товаришів у члени сільрад. 2) В селах, де комосередків немає склад сільради повинен бути переважно з членів Комнезамів чи демобілізованих червоноармійців... 3) В селах, які об'єднуються в одну сільраду, уповноважений намічає групу членів з кожного села в об'єднану сільраду, а також намічає голову з тим, щоб на момент районування був весь необхідний матеріал. 5) Під час двотижневика зміцнення сільрад уповноваженому, спільно з волвиконкомом, надається право перевиборів сільрад...»⁶⁶.

Таким чином, внаслідок проведення адміністративно-територіальної реформи 1923 р. на Поділлі було вдвічі скорочено кількість повітів та створено шість округ, майже на 40% було скорочено кількість волостей, на базі яких створили райони і сільські ради. В результаті реформи вдалося скоротити адміністративний апарат, здешевити його і наблизити до народу, посилити компартійний контроль за місцевими органами влади, а відтак і за населенням. Разом з тим, через поспішність проведення районування (воно зайняло менше шести місяців), було допущено низку помилок, які довелося виправляти впродовж другої половини 1923 і впродовж 1924 років.

Примітки

1. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. № 1001 [Електронний ресурс] – Режим доступу: / <http://www.largis.org.ua/largis2/ukraine/component/UkrStateStrategy2013.htm>.
2. Територіальна реформа: вчора, сьогодні, завтра / Інст-т громадян. сусп-ва. За ред. А. Ткачука. – К.: ІКЦ «ЛЕСТА», 2009. – 116 с.; Павлюк А. Реформування адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перс-

- пективи реалізації / А. Павлюк // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №1(2). – С. 159-164.
3. Ганущак Ю. І. Територіальна організація влади. Стан та напрямки змін / Ю.І. Ганущак. – К.: Легальний статус, 2012. – 348 с.
 4. Верменич Я. В. Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування / НАН України. Інститут історії України. / Я. Верменич. – У 2-х чч. – К.: Інститут історії України, 2009. – Ч. 2. – 370 с.; Гуцало Л. В. Національно-територіальне районування в УСРР (20-30-ті роки ХХ ст.) / Л. Гуцало: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. – 228 с.; Слабенко-Ванжула В. Історичне підґрунтя адміністративно-територіального поділу в Україні / В. Слабенко-Ванжула [Електронний ресурс] – Режим доступу: / http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Apdu_o/2009_2/R_1/Slabenko.pdf; Сагач О. Зміни в адміністративно-територіальному поділі УСРР на початку 20-х рр. ХХ ст. / О. Сагач // Регіональна історія України. Збірник наукових статей / Головний редактор В. Смолій; відповідальний редактор Я. Верменич. НАН України. Інститут історії України; Сектор теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 4. – С. 167-176 Шабельніков В. І. Становлення та розвиток районної ланки в системі адміністративно-територіального устрою України у 20-30-х рр. ХХ ст. / В. Шабельніков [Електронний ресурс] – Режим доступу: /http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/lipd/2008_3_4/chabelnikov.htm; Шабельніков В. І. Округ у радянській системі територіального управління / В. Шабельніков // Вісник Донецького національного університету, Сер. Б: Гуманітарні науки. – 2009. – Вип.1. – С. 133-137.
 5. Корінний М. М. З історії становлення сучасного адміністративно-територіального устрою Київської області / М. Корінний / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/2012_1/AU_1/03.pdf; Михненко А. М. Адміністративно-територіальні реформи на території УСРР у 1920-1930-ті роки / А. Михненко / Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К.: НАДУ, 2011. Т. 3: Історія державного управління / наук.-ред. колегія: А. М. Михненко (співголова), М. М. Білинська (співголова) та ін. – 2011. – С. 19-21; Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність. – Монографія. / Олуйко В. М., Слободянок П. Я., Баюк М. І. / За загальною редакцією Смолія В. А., Слободянюка П. Я. – Хмельницький, 2005.
 6. Буценко А. К вопросу о районировании Украины. Краткий обзор работ по районированию УССР за 1922-23-24-25 г.г. в связи с переходом на трехступенную систему управления / А. Буценко. – Харьков: Госиздат Украины, 1925. – С. 6.
 7. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО) – ФР. 925. – Оп. 1. – Спр. 162. – Арк. 4.
 8. Буценко А. Вказана праця. – С. 11.
 9. Гринько Г. Ф. К вопросу о районировании Украины (вместо вступления) / Г. Гринько / Материалы по районированию Украины. – Харьков: типо-литография В.-Р.С.У.В.О. им. Фрунзе, 1923 – С. IX.
 10. Там само.

11. Районирование СССР. Сборник материалов по районированию с 1917 по 1925 год. Под ред. К. Д. Егорова. – М.-Л.: Изд-во «Плановое хозяйство», 1926. – С. 19.
12. Петренко О. С. Історія адміністративно-територіального устрою Вінниччини від найдавніших часів до сучасності / О. Петренко ; Держ. архів Вінницької обл., Краззнавче т-во «Поділля». – Вінниця: Едельвейс і К, 2008. – С. 19.
13. Гринько Г. Ф. Вказана праця. – С. XI.
14. Слабенко-Ванжула В. Вказана праця.
15. Гринько Г. Ф. Вказана праця. – С. XII.
16. Районирование СССР. Сборник материалов по районированию с 1917 по 1925 год. Под ред. К. Д. Егорова. – М.-Л.: Изд-во «Плановое хозяйство», 1926. – С. 12.
17. Збірник Узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України (далі – ЗУ УСРР), 1922. – №45. – Ст. 668.
18. Там само.
19. Там само.
20. Верменич Я. Реформування адміністративно-територіального устрою УРСР у 20-30-х рр.: прорахунки й уроки / Я. Верменич. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://histans.com/JournALL/pro/10/6.pdf> – С. 83.
21. ДАВО – ФР. 925. – Оп. 1. – Спр. 162. – Арк. 5.
22. Там само. – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1288. – Арк. 3.
23. Там само. – ФР. 925. – Оп. 1. – Спр. 162. – Арк. 4.
24. Там само. – Арк. 4-4 зв.
25. Там само. – Арк. 5.
26. Там само. – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1288. – Арк. 3.
27. Там само. – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1286. – Арк. 188 зв.
28. Там само. – ФР. 925. – Оп. 1. – Спр. 162. – Арк. 7-8 зв.
29. Там само. – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1292. – Арк. 5.
30. Збірник Узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України (далі – ЗУ УСРР), 1922. – №45. – Ст. 668.
31. ДАВО – ФР 925. – Оп. 2. – Спр. 1292. – Арк. 1, 5.
32. Там само. – Арк. 5 зв.
33. Там само. – Арк. 4-4 зв.
34. Там само. – Арк. 7.
35. Там само. – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1286. – Арк. 49.
36. Там само. – ФР. 925. – Оп. 1. – Спр. 162. – Арк. 1-1 зв.
37. Там само. – Арк. 1 зв.
38. Там само. – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1286. – Арк. 30-31 зв.
39. Там само. – Арк. 31.
40. Там само. – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1292. – Арк. 29-31 зв.
41. Там само. – Арк. 7-9.
42. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО) – ФП. 3. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 2.
43. ДАВО – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1294. – Арк. 177, 181-183; Спр. 1296. – Арк. 34-37, 113-114.
44. ДАВО – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1285. – Арк. 24-24 зв.
45. Там само – Арк. 25.
46. Там само. – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1286. – Арк. 187.

47. Там само. – Арк. 104.
48. Там само. – Арк. 104-106.
49. Там само. – Арк. 73.
50. ЗУ УСРР. – 1923. – №18-19. – Ст. 311.
51. ДАВО – ФР 925. – Оп. 2. – Спр. 1286. – Арк. 33-34 зв.
52. Там само. – Арк. 34 зв.
53. Там само. – Арк. 107.
54. Там само. – Арк. 185-185 зв.
55. Там само. – Арк. 75-77 зв.
56. Там само. – Арк. 186 зв.
57. Там само. – Арк. 187.
58. ДАХМО. – ФП. 337. – Оп. 1. – Спр. 202. – Арк. 88.
59. Гринько Г. Ф. Вказана праця. – С. XIII.
60. ДАВО. – ФР 925. – Оп. 2. – Спр. 1286. – Арк. 193.
61. Там само. – Арк. 189.
62. Там само.
63. Там само. – Арк. . 189-189 зв.
64. Там само. – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1293. – Арк. 62.
65. Там само. – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1286. – Арк. 194.
66. Там само. – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1297. – Арк. 15.

Резюме

В статті досліджуються ход, особливості та результати реформування уездно-волосного звена адміністративно-територіального устрою Подольської губернії.

Ключевые слова: реформа, районирование, уезд, волость, округ, район.

Одержано 16 листопада 2012 р.

УДК 377.8 (477.42) “193”:33.027 – 057.87

О.Б. Комарницький

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНІКУМІВ ЖИТОМИРЩИНИ У 30-ті рр. ХХ ст.

У статті визначено різні форми партійної та політосвітньої діяльності студентів педагогічних технікумів Житомирщини у 30-х рр. ХХ ст., йдеться про їхню участь у роботі гуртків, громадських організацій тощо. Аналізується стан забезпечення молоді житлом, харчуванням, стипендіями.

Ключові слова: студенти, технікум, комуністи, кампанія, стипендія.

У 30-х рр. ХХ ст. вчителів для Житомирського регіону, окрім профільних інститутів, готували педагогічні технікуми (ПТ), які діяли, зокрема, у Житомирі (єврейський), Бердичеві, Коростишеві, Малині. Наукові розвідки про їх роботу відсутні. Відома лише згадка про Житомирський єврейсь-